

КАТЕГОРІЯ «ПРАВОВЕ ЖИТТЯ»: ДО ПИТАННЯ ВИНИКНЕННЯ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ

У статті акцентується увага на необхідності введення поняття «правове життя» в термінологію юридичної науки, що допоможе удосконалити її інструментарій, а отже збільшити можливості успішного вирішення завдань, що стоять перед нею. Оскільки такому розумінню загального об'єкту юридичної науки, розгляду правових явищ як предметів правової теорії у відносинах між ними та в системі, не відповідає практично жодна з тих, що мали місце, юридичних категорій, пропонується категорія «правове життя».

В статье акцентируется внимание на необходимости введения понятия «правовая жизнь» в терминологию юридической науки, которая поможет усовершенствовать её инструментарий, а следовательно увеличит возможности успешного решения задач, которые стоят перед ней. Поскольку такому пониманию общего объекта юридической науки, рассмотрения правовых явлений как предметов правовой теории в отношениях между ними и в системе, не отвечает практически ни одна из тех, что имели место, юридических категорий, предлагается категория «правовая жизнь».

In the article attention is accented on the necessity of introduction of concept «Legal life» for terminology of legal science which will help to perfect its tool, and consequently to increase possibilities of successful decision of tasks which stand before it. As to such understanding of general object of legal science, consideration of the legal phenomena as articles of legal theory as between them and in the system, does not answer practically none of those, that took place, legal categories, a category is offered «legal life».

Здійснення ліберально-демократичних перетворень у сучасному українському праві потребує розгляду проблем, які раніше перебували «у затінку» і не опрацьовувались [1, 11].

Порушена в цій статті проблематика стосується вивчення феномену «правового життя». Зазначена категорія дещо затрималася у своєму становленні, розвитку та затвердженні в порівнянні з такими поняттями як «правова система», «правова культура», «правова реальність» та ін. Подібне «відставання» юридичної науки у вивченні власної сфери життєдіяльності досить згубно позначається на розвитку не тільки юриспруденції, але й інших гуманітарних наук, оскільки всі соціальні науки тісно переплетені, взаємозалежні, а тому істотна прогалина в одній з них не може не позначатися на стані інших.

Так минуле століття було відзначено глибокою й обґрунтованою критикою колишніх філософсько-методологічних уявлень про людину та суспільство. Крім того, ХХ сторіччя характеризувалося низкою економічних і соціально-політичних криз, що свідчили про недостатність класичних вчень про державу та суспільство. Це виразилося в тому, що науковці стали звертати увагу й досліджувати нові явища в житті сучасного суспільства, що спричиняє необхідність зміни уявлень про фундаментальні категорії.

Різні форми життєдіяльності – економічна, моральна, релігійна, політична й інші – досліджувалися й досліджуються різними соціальними науками. Дані форми вже багато в чому набули категоріального статусу та плідно використовуються в науковому пошуку. Так, вважаються цілком сформованими категорії економічного, морального, релігійного, політичного життя. Названі складні та багатоаспектні поняття відображають відповідно складні та багатопланові явища [2, 4].

Зокрема, політичне життя, під яким розуміється сукупність духовних, почуттєвих, емоційних і практичних предметних форм політичного буття людини та суспільства, яке характеризує їхнє відношення до політики й участь у ній, стало аналізуватися як наукова категорія лише в другій половині ХХ сторіччя. Із середини 50-х рр. у політології активно використовується введене в наукову термінологію Девідом Лейном поняття «політичне життя» [3, 94]. Воно дозволяє розглядати політику в нерозривній єдності інституціонального та поведінкового аспектів буття.

Вірно підкреслюється в літературі, що «подібно тому, як говорять про політичне й культурне життя суспільства, можна й потрібно говорити про правове життя, яке не менш інтенсивне та багате, а в певному змісті навіть більш різноманітне й насичене, ніж в зазначених вище областях, оскільки саме в даній сфері постійно виникають і розв'язуються всілякі соціальні колізії, відбуваються гострі зіткнення добра зі злом, людських доль із законом» [4, 19].

У структурі правової теорії стали відроджуватися у своєму істинному призначенні елементи філософського й соціолого-правового осмислення права, від «юриспруденції предметів» наука стала здійснювати поступовий перехід до «юриспруденції відносин», що по слухному зауваженню російського правознавця Е.В.Спекторського, являє собою подвійний інтерес, методологічний і соціальний. Зміст методологічного інтересу, на його думку, полягає в розгляді правових явищ як предметів правової теорії у відносинах між ними, у системі [5, 372].

Такому розумінню загального об'єкта правової науки, на жаль, не відповідала практично жодна з юридичних категорій, що мали місце. Категорії «правова форма» і «правова система» залишають за своїми

рамками негативні правові явища, «правова дійсність» виключає зі сфери вивчення правову історію (спадковість у праві), «правова культура» обмежує себе статичними аспектами (описом уже існуючих або існуючих раніше політико-правових «установ»). Категорії «правова матерія» і «правова ідея» – з розряду крайніх «полосів» осмислення правових явищ. Перша відповідає «догмі» права (аналізу й характеристиці юридичних конструкцій), друга – доктрині права (метафізиці права).

Стосовно юриспруденції можна констатувати проблему «дефіциту» цілісних і до певної міри, що претендують на «універсальність», описово-пояснюючих моделей пізнання світу правових явищ. Причому цей «дефіцит» має парадоксальний характер, оскільки необхідний масив понять і категорій, що виражають собою властиву їм методологічну функцію, не відсутній як такий, але його використання або не приводить до бажаного ефекту, або «заглушається» тими критеріями раціональності, «науковості» традиційної методології, які сформувалися в рамках загальної теорії права [6, 61].

У певній мірі невисокий «коефіцієнт корисної дії» пізнавальних конструкцій, закладених у правових категоріях методологічних прийомів, обумовлюється недостатньою їхньою розробленістю й не дуже стійким зв'язком з філософськими моделями (основами), що відповідають даним правовим категоріям. Тому зворотною стороною «дефіциту» «розуміючих» практик є «інфляція» і нерідко хаотичне «накопичення» термінів, понять, категорій, які, може і могли б повною мірою виконувати роль і функцію, що призначена їм, але не здійснюють цього або в силу неправильної їхньої інтерпретації, або в силу неадекватного контексту.

Загальна оцінка методологічного й категоріального апарату, як представляється, саме така. Не секрет, що практично кожне з понять, що претендують на статус так званих «загальних правових абстракцій» або «граничних правових категорій» [7, 58], одержує дуже часто неоднозначну інтерпретацію та тлумачення. Це обумовлює певний науковий скептицизм і робить багато дослідницьких спроб безперспективними.

Певним чином це пояснюється самим характером будь-якої гуманітарної науки, що має справу не з матеріально-відчутними об'єктами, а з їхнім духовним «відображенням» у вигляді думок, суджень, поглядів, теорій, ідей і т.д. Із цієї причини, що має місце «полярність», «неоднозначність», «плюралістичність» теоретичного й методологічного компонентів загальної теорії права може бути оцінена як якась об'єктивна даність. Безсумнівно, що головне ядро «сумнівів» у всім організмі правової теорії у вигляді відсутності єдиного «загального поняття права» є наслідок того ж роду причин.

Проте завжди можливий науковий консенсус, який стане підсумком розвитку діалектики правової науки. Інтенсивність, якість росту багато в чому будуть залежати від відкритості системи правової науки, від її схильності до модернізації, нових ідей і концепціям.

З наукового погляду такою новизною й відповідним евристичним потенціалом володіє категорія «правового життя».

Найпоширеніші й устояні забобони по відношенню до феномена правового життя у вітчизняній теорії держави й права пов'язані, на наш погляд, з абсолютизацією свідомого тотального контролю життя соціуму, з абсолютизацією єдності правових культур різних його прошарків та недооцінкою значимості інституту прав людини в житті держави і суспільства.

Як вірно підкреслював С.А. Муромцев, «кожній області соціального життя (економічної, моральної, юридичної і т.д.) відповідають особливі здатності людини й особливі елементи середовища, які самостійно керують відповідною областю. Навіть поверхневе вивчення суспільства переконує нас у тому, що всі сторони його життя перебувають у певному відношенні до всіх здатностей людини та елементів середовища». Тому «правознавство, наприклад, буде досить неповне, якщо не доторкнеться відношення права до інших областей соціального життя, залишаючи в той же час місце для вивчення тих же відносин у науках, які займаються цими областями; при постійній зміні форм суспільного і юридичного життя наука повинна відкрити закони, по яких відбувається зазначена зміна» [8, 44].

Разом з тим, незважаючи на подібні заклики, така форма буття, як правове життя, дотепер залишається практично не вивченою. І хоча термін «правове життя» («юридичне життя») часом можна зустріти у літературі XIX в., використовувався й використовується він як сам собою розуміючий, без необхідного наукового обґрунтування його природи, особливостей, структури.

Як писав ще Н.І. Крилов, «життя народне, і особливо життя юридичне, занадто різноманітне, багатоскладове, невловиме» [9, 516].

У російській юридичній науці вже давно висловлена точка зору, згідно з якою правове життя суспільства є об'єктом дослідження всієї теорії права (М. І. Матузов, О. В. Малько, В. М. Хвостів, І. В. Михайлівський, Г. Д. Гурвіч, В. А. Затонский, В. В. Трофімов, А. Е. Михайлов, І. Д. Неважай, Ю. Ю. Ветютнев і ін.).

На нашу думку подібний погляд цілком обґрунтований, тому що теорія права повинна досліджувати не тільки саме право, але й усі основні його прояви, пов'язаний з ними реально складний і найцінніший юридичний досвід, іншими словами – правове життя суспільства.

Правове життя характеризує розглянуті в єдності предметні форми буття людини та суспільства, їх відношення до права, використання правових засобів для реалізації індивідами та їх об'єднаннями своїх інтересів і потреб, обумовлена феноменом діючого права й у цьому змісті являє собою світ упорядкованих (передбачених) нормами права реалій (дій, учинків, відносин). Правове життя як явище «багатше», насиченіше права [10, 394].

Б.А. Кистяковський також не погоджувався з тими, хто міг вказати на те, що вивчення права, що існує в житті, а не записаного в законах, тільки ускладнить дослідника, але нічого не дасть нового в змісті пізнання права. Ні, саме тому, що «життя так багате, багатобічне й різноманітне, воно не може цілком підкоритися контролю закону й органів, що спостерігають за його виконанням. До того ж писане право нерухливе, воно змінюється тільки спорадично, і для зміни його щораз потрібно приводити в рух складний механізм законодавчої машини. Навпроти, правове життя складається з безперервного руху, у ньому все постійно змінюється, одні правові відносини виникають, інші припиняються та знищуються» [11, 206].

Важлива роль правової науки проявляється в тому, щоб давати відповіді на «безпосередні питання життя». Її основна мета – задовольнити прагнення людей «... по можливості розширити своє знання, додати йому характер спільності, так, щоб усяке питання, висунуте життям, знаходило собі належне висвітлення та задовільне розв'язання», оскільки «... для життя – цю мету ніколи не повинна випустити з уваги жива наука – уривчасте знання непридатне» [12, 19].

Недооцінка цього «життєвого» різноманіття і є, мабуть, та головна пізнавальна «перешкода», яка виступає в якості «гальма» на шляху розвитку правової науки. У зв'язку із цим так важливо «повернути онтологічне вкорінення пізнання взагалі й науки зокрема», забезпечити входження «науки в контекст життя» [13, 479].

Таким чином, закладаючи у фундамент пізнання світу правових явищ категорію життя або життєвого миру (феноменологічна традиція), можна буде здійснити спробу побудови цілісного бачення цього світу, в основі якого перебуває життя (правове життя).

За допомогою категорії «правове життя» сам процес пізнання права придбає комплексний характер, дозволяє охопити весь спектр первісних і похідних, статичних і динамічних, нормативних і ненормативних, позитивних і негативних, організованих і неорганізованих, матеріальних і духовних правових явищ, об'єднати їх у єдиний комплекс.

Уведення поняття «правове життя» у термінологію правової науки й подання їй наукового статусу перетворить багато дослідницьких параметрів, дозволить враховувати не тільки «видиму частину», але

й глибинну, яка вислизає від дослідницького погляду. Повна картина правового життя не може бути представлена тільки через знання про формально встановлені правові акти, про наявні правові погляди, про результати дії механізму реалізації права. Це лише вершина айсберга, та видима частина, що характеризується ознаками «позитивного», «раціонального», «контрольованого». Але є й інша, глибинна частина правового життя, яке часто вислизає від погляду дослідника – неформальне, ірраціональне, неконтрольоване.

Поняття «правове життя» у термінологічній системі правової науки буде, на наш погляд, сприяти більш повному й усе охватному вивченню аспектів функціонування правової організації суспільства в цілому і її окремих елементів через призму їх соціальної обумовленості й соціальної ефективності (цінності).

Підводячи підсумки, можна зробити висновок, що категорія «правове життя» здобуває все більшу наукову й практичну значимість. Саме вона покликана відображати тяжко розвиваємо та суперечливу юридичну дійсність, нерозривний зв'язок різноманітних правових явищ із усіма іншими сферами життєдіяльності суспільства – економічної, політичної, моральної, релігійної й т.п.

Однак без глибокого дослідження категорії «правове життя» неможливо повною мірою зрозуміти саме право, його джерела, причини становлення, логіку розвитку. Саме різноманітні юридичні реалії, що об'єктивно існують, і вимагають до себе відповідних юридичних приписів, правил, норм. Прийшов час аналізу особливостей юридичних реалій, без яких не можна побудувати ефективну правову політику. Таким чином, наше завдання в перспективі найближчих досліджень освітити методологію дослідження правового життя, правову активність, суб'єктів правового життя, співвідношення «правового життя» з іншими поняттями та категоріями.

Література:

1. Дудченко В. В. До питання про антиномічну природу права // Актуальні проблеми держави і права: Зб. Наук. Праць. – О.: Юрид. літ., 2008. – Вип. 40.
2. Малько А. В. Правовая жизнь: основы теории // Право и государство: теория и практика : Научно-практический и информационно-аналитический ежемесячный журнал. – 2006. – № 11.
3. Демидов А. И., Долгов В. М., Малько А. В. Политология. – М., 2004.
4. Магузов Н. И. Правовая система и личность. – Саратов, 1987.
5. Спекторский Е. В. Христианство и правовая культура // Русская философия права: антология. – СПб., 1999.
6. Трофимов В.В. Концепция «правовой жизни»: теоретико-методологическое значение // Правовая политика и правовая жизнь. – 2009. – № 2.

7. Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – М., 1976.
8. Муромцев С. А. Определение и основное разделение права. – СПб., 2004.
9. Крылов Н. И. О значении римского права // Антология мировой правовой мысли. – В 5-ти т. – М., 1999. – Т. 4.
10. Гойман-Калинский И. В., Иванец Г. И., Червонюк В. И. Элементарные начала общей теории права. – М., 2003.
11. Кистяковский Б. А. Философия и социология права. – СПб., 1998.
12. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. – СПб., 2003.
13. Гартман Н. К основоположению онтологии. – СПб., 2003.

УДК 342.7 (477): 340.141

Лукіян І.А., НУ «ОЮА»

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ТЕОРЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

В статті зроблений ретроспективний філософсько-правовий аналіз забезпечення прав людини в єдності їх функціонування в соціальній практиці та теоретичного осмислення в умовах становлення громадянського суспільства в Україні. Відображена гуманістична спрямованість правових актів України.

В статье осуществлен философско-правовой анализ обеспечения прав человека в единстве их функционирования в социальной практике и теоретического осмысления в условиях становления гражданского общества в Украине. Отражена гуманистическая направленность правовых актов Украины.

In the article the philosophical-law analysis of human rights providing in unity of their functioning in social practice and theoretical comprehension in conditions of becoming of civil society in Ukraine is carried out. The humanistic orientation of legal acts of Ukraine is reflected.

Актуальність статті обумовлена нагальними потребами сучасного етапу демократичного транзиту України, що полягають у необхідності суспільно-політичної консолідації і модернізації всіх сфер суспільного життя. Невідкладні завдання щодо їх вирішення повинні чітко узгоджуватися з ціннісним, етичним та правовим імперативом, що надає їм сенсу та легітимності, – неухильним дотриманням прав людини та поліпшенням умов для їх реалізації і захисту, посиленням відповідних юридичних гарантій.